KONTEXT

Kdyby dějiny člověka napsal Indiana Jones

JAKUB RÁKOSNÍK
historik

FOTO: UNSPLASH

„Všechno, co pochází z dávných pohanských časů, se před námi vznáší v husté mlze, v nezměrném období. Víme, že je to starší než křesťanství, ale zda je to starší o roky, nebo staletí – nebo dokonce o více než tisíc let –, je předmětem pouhých dohadů a v nejlepším případě jen pravděpodobných hypotéz," napsal v roce 1806 Rasmus Nyerup, jeden z prvních vědeckých nadšenců zkoumajících prehistorické časy. Od jeho doby učinilo lidstvo v této oblasti značný pokrok, který ve své nové knize shrnuje archeolog Tom Higham.

Odkud jsme se na světě vlastně vzali a co jsme zač, to jsou otázky, které tu a tam přepadnou každého, komu o samotě přijde na mysl tázání se třeba po smyslu individuálního lidského života a jeho místu v rámci veškerenstva. A soudobá vědecká kosmologie nám v pocitu nicotnosti nebývá zrovna nápomocná.

Po dlouhou dobu přitom lidé v těchto věcech měli celkem jasno a teprve něco více než pouhá dvě století se užíráme pochybnostmi, jak to vlastně bylo, a vědeckými metodami se snažíme přijít věcem na kloub.

DĚJINÁM UPADLO DNO

Tradiční kosmologie jednotlivých civilizací vykládaly vznik člověka nejrůznějšími způsoby. Evropané v jejich rámci přitom reprezentovali výklad, v němž byl člověk Božím stvořením a obýval velmi mladý svět.

Autoritativní postavu v tomto výkladu představoval irský primas James Ussher, který pečlivým studiem Starého zákona určil v polovině 17. století datum stvoření na rok 4004 př. n. l. Nelišil se tím příliš od svých předchůdců, jako byl již téměř tisíc let před ním křesťanský učenec Beda Ctihodný, jenž počátek položil do doby jen o půl století později. Oba se rovněž shodli na tom, že než došlo k rozptýlení lidstva po destrukci babylonské věže a zmatení jejich jazyků, nebyly mezi lidmi ani kulturní rozdíly.

Když od poloviny 19. století raná archeologická disciplína začala přinášet rostoucí množství pozůstatků, jež do zavedené chronologie evidentně nezapadaly, došlo ve výkladech světa a pozici člověka v něm k vědecké revoluci. Dějinám upadlo dno a zrodil se pojem pravěk. S touto revoluční změnou chronologického rámce se zrodila i nová věda evoluční antropologie, studující původ moderního člověka – mocný impulz jí dodal rozmach evoluční teorie v biologii a poté i v sociálních vědách.

Ve 21. století tato vědní disciplína zažívá doslova explozivní rozvoj a pravidelně, obvykle v horizontu pouhých několika let, přichází s nějakým převratným zjištěním, jímž zásadně mění, nebo alespoň významně doplňuje naše dosavadní poznání.

Je to díky stále většímu využívání nejmodernějších výzkumných metod. Ať již jde o pokročilé radiokarbonové datování, letecké a satelitní průzkumy, nebo 3D modelování spolu s digitální rekonstrukcí. Nové rozměry výzkumu dodaly i molekulární biologie a biochemie.

Nejnovější náhled do takové paleoantropologické kuchyně nabízí kniha archeologa Toma Highama Svět na počátku. Higham byl dlouhé roky spojen s Oxfordskou univerzitou, odkud posléze přesídlil na oddělení evoluční antropologie ve Vídni. Věhlas mezi experty si získal především svými výzkumy o vymírání neandertálců a jejich nahrazení člověkem moderního typu.

Jak je vidět, Higham není žádný Indiana Jones, slibovaný v názvu této stati, ani nějaký dobrodruh na pomezí experta a zlatokopa. Při pohledu do běžné archeologické kuchyně na nezasvěcence ale i přesto dýchne přinejmenším pocit exotiky a někdy i skutečného dobrodružství. Pochopí, jak doslovné nahodilosti podmiňují vědecký pokrok. A uvidí také, z jakého mála jsme dnes schopni získat zcela neočekávané množství validních informací. Od časů, kdy archeologové olizovali kosti, aby určili jejich starobylost, jsme se v metodologii poznávání nálezů a jejich určení značně posunuli.

PŘEVRATNÉ OBJEVY POSLEDNÍCH DESETILETÍ

Samotným typům člověka se kniha nevěnuje komplexně. Spíše se soustředí na novinky, díky nimž vývojový strom rodu homo z čeledi hominidů nabývá v 21. století na košatosti. A v tomto směru neváhá Higham právem hovořit o revoluci.

Jakkoli se po dlouhé období od časů, kdy byla v roce 1856 objevena v severozápadním Německu první fosilie neandertálce, tradovalo, že se zcela určitě nekřížil s moderním člověkem, od roku 2010 je již definitivně všechno jinak. (A navíc je dnes rovněž zřejmé, že nám z hlediska společenského uspořádání a používaných technologií byli i samotní neandertálci daleko bližší.) A jejich genetické stopy nejsou ty jediné, které si v sobě někteří z nás nesou. Celkově pochází DNA dnešní světové populace z osmi procent od jiných, dnes již zaniklých lidských skupin.

Od časů, kdy archeologové olizovali kosti, aby určili jejich starobylost, jsme se v metodologii poznávání nálezů a jejich určení značně posunuli.

Sám Higham se proslavil hlavně studiem neandertálců a jejich kontakty s moderními lidmi, o čemž svědčí také jeho loňský článek v časopisu Nature, v němž studoval kontinuitu a diskontinuitu osídlení Itálie.

Navázal jím na daleko slavnější výstup ze svého výzkumu, publikovaný tamtéž již před více než deseti roky. V této knize se o něm zmiňuje jen okrajově, když konstatuje, že předpoklad o vpádu moderních lidí do Evropy, kteří relativně rychle vyhladili předchozí osídlení, pokud nevymřelo samo od sebe, je mylný. Namísto toho se ukazuje, že obě lidské populace vedle sebe klidně mohly žít i deset tisíc let, a neandertálci tak spíše byli „našimi sousedy, možná i přáteli, občas milenci, ale také nepřáteli".

Větší pozornost však archeolog věnuje jiné lidské skupině. V první dekádě nového tisíciletí byly na Altaji objeveny kosterní zlomky zcela nové lidské skupiny, jež podle místa nalezení v Denisově jeskyni dostala jméno denisované. Jejich genetickou stopu můžeme nalézt u některých lidských skupin v Oceánii, u kmenů na Nové Guineji a mezi původními Austrálci.

Právě detaily z výzkumů denisovanů ukazují, jakým může být práce archeologa vzrušujícím dobrodružstvím. Koncem roku 2009 identifikoval ze zlomku kosti malíčku nalezeného v Denisově jeskyni mladý doktorand Johannes Krause tolik odlišností v DNA od dnešních lidí i od neandertálců, až bylo nepochybné, že musí jít o nový druh hominida. Byl to skutečný převrat ve vědě, a navíc učiněný v laboratoři. Takové velké události se do té doby zásadně děly pouze při terénním výzkumu. I to dokládá, jak osudově nové technologie proměňují vědeckou práci.

I sám Higham přiznává, jak byl ohromen a oznámení v Nature měl za fantaskní, dokud si jej nepřečetl několikrát. Zbytek příběhu by se již hodil do nějakého filmového zpracování. Druhou část kůstek oné ruky totiž dostali od ruských pracovníků američtí archeologové. Nastal závod o to, který z vědeckých kolektivů dokáže získat a interpretovat jadernou DNA, aby se nakonec tento druhý zdroj informací na cestách mezi USA a laboratoří v Paříži údajně někde ztratil. Tak to alespoň ve své knize popisuje Higham.

PŘEVRATNÉ OBJEVY ČEKAJÍ ZA ROHEM

Ostatně i další nálezy z Denisovy jeskyně přinášely šokující odhalení. V roce 2015 Highamovi spolupracovníci při probírání tisíců kostí z jeskyně narazili – celkem náhodou – na jednu se zvláštními informacemi, které neodpovídaly ostatním zvířecím. Byla to Denny, jak si ji pojmenovali, samice, kříženec otce denisovana a matky neandertálky.

I když tento objev nezpůsobil v médiích takovou senzaci, rozbory její genetické informace dokázaly, že se různé druhy mezi sebou v dávné minulosti množily a že nezanedbatelné stopy z genofondu vyhynulých větví hominidů zůstávají přítomny v moderním člověku. A denisované nejsou jedinou novinkou paleoantropologie 21. století. V roce 2004 se v Nature objevila zpráva o nálezu pozůstatků podivných trpasličích lidí z ostrova Flores v Indickém oceánu.

Dnes je běžně označujeme jako hobity, ale kdyby nezasáhl vědecký recenzent během posudkového řízení, tento typ hominida by dostal označení homo floresianus (tedy člověk s květnatým řitním otvorem). Díky tomuto taktnímu upozornění tak oficiální název pro taxonomii zní nakonec neutrálně – homo floresiensis (tedy zkrátka člověk floreský). A v roce 2019 k němu přibyl další dávný obyvatel jiného ostrova v Indickém oceánu – homo luzonensis.

Paleoantropologický výzkum je dnes vskutku již velmi vzdálen jednoduché lineárně posloupné trojici – opočlověk, pračlověk, člověk.

Můžeme si být takřka jisti, že nás v nejbližších letech čekají další převratné objevy ohledně našich dávných příbuzných z doby středního a mladšího paleolitu (před 250 tisíci – 10 tisíci lety). Jak vidno, během necelých tří dekád nového tisíciletí se vedle starých známých neandertálců obohatilo naše příbuzenstvo o další tři větve. A je dost pravděpodobné, že i v Africe žily vedle homo sapiens relativně nedávno – přinejmenším třeba před 50 tisíci lety – ještě další druhy lidí (homo heidelbergensis a homo naledi).

A navíc výše zmiňované genetické rozbory nasvědčují i existenci „populací duchů" z Afriky a Eurasie, o nichž dosud máme jen genetickou informaci z pozůstatků jiných druhů, ale nevíme o nich zatím zhola nic. Není ani vyloučené, že homo erectus mohl přinejmenším v ostrovních oblastech jihovýchodní Asie přežít možná až do mladšího paleolitu.

Jak a proč se stalo, že nakonec z tohoto zjevně košatého stromu zbyl jen jediný homo, a to my, zůstává (přes dostatek „zaručených" teorií) dosud obestřeno tajemstvím.

Samotná Highamova kniha není úplně jednoduché čtení. Po zájemci, jenž dosud s paleoantropologií nepřišel moc do styku, vyžaduje velkou pozornost a někdy i dohledávání informací. Autor automaticky předpokládá určité předporozumění, a tak se nezabývá – z jeho expertního pohledu – banálními a známými fakty.

Na druhé straně je naopak leckdy ochoten jít do vysoké míry technických detailů, což zase laický zájemce zpravidla není schopen docenit. Některé kapitoly se proto spíše podobají podrobnému vědeckému deníku, a nikoli pojednání pro širokou čtenářskou obec. Rovněž tím, že je praktický výzkumník, a nikoli spisovatel syntéz a popularizátor vědy, chybí v knize širší interpretační či filozofický rámec, jaký mají tyto nové poznatky vliv na naši identitu a kulturu, stejně jako povědomí o evoluci. Jako střízlivý vědec také nemá potřebu vyrovnávat se s rozličnými – leckdy kontroverzními a fantastickými – výklady.

Cenu za vědeckou serióznost pak ovšem platí nižší přitažlivostí pro čtenáře. I tak je však překlad této knihy do češtiny cenný a nezasvěcenci otevře okno do soudobého stavu paleoantropologického výzkumu, který je dnes vskutku již velmi vzdálen jednoduché lineárně posloupné trojici – opočlověk, pračlověk, člověk –, kterou si ještě mnohý ze starších mezi námi pamatuje z učiva páté třídy základní školy. ■